

УДК 7.04

ГЕРМЕНЕВТИКА АРХЕТИПНИХ ІКОНОГРАФІЧНИХ МОТИВІВ ТА ХРИСТІЯНСЬКИХ СИМВОЛІВ ТРАДИЦІЙНОЇ РУМУНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

МАЛКОЧ Віталіє¹, GERMAN Юліана²

¹Інститут Культурної Спадщини, Державний педагогічний університет
ім. Іона Крянге, Кишинів, Молдова

²Державний педагогічний університет ім. Іона Крянге,
Національний університет мистецтв ім. Джеордже Енеску, Ясси, Румунія,
Національний художній музей Молдови, Кишинів, Молдова

vitaliemalcoci@gmail.com
julianagerman777@gmail.com

Проведено аналіз герменевтичної проблеми розуміння архетипних (дохристиянських) іконографічних мотивів та християнських символів в еволюції суспільства, й зокрема, у румунському культурному просторі.

Ключові слова: *дохристиянські символи, хрест, дерево життя, виноградна лоза, культ дендролатрії, ікона, герменевтичне висвітлення.*

ВСТУП

В історії людства відомі випадки, коли застосування символів не впливає з суто художньо-естетичних вимог чи духовних потреб. Звернення до практик, магічних, релігійних ритуалів за допомогою символів обумовлено максимально прагматичними міркуваннями. Крім звернення до надприродних сил, символічні образи проявляються двовалентно в постмодерністському суспільстві: вони можуть оживити духовний всесвіт минулої епохи або навіть підкорити людську волю. Репрезентація символів у їхній архетипній формі може бути глибоко вкорінена в структурах людської уяви, однак їхнє значення часто відрізняється залежно від кожної людини, суспільства, типу стосунків, тому розуміння (дешифрування) символу слід робити, загалом, залежно від контексту, частиною якого він є. У рамках теоретичного підходу, щоб розпізнати глобальні смисли, які містять значення християнських символів, нам потрібно синоптично дивитися на значення через герменевтику візуальної мови символів давніх уявлень та вірувань.

У дослідженні ми обговорюємо інтерференцію й інтерпретацію символів архаїчних культур, перейнятих християнством, а також спробуємо реконструювати архетипні форми відповідних символів, спрямовуючи вивчення феноменів на майбутнє комплексне дослідження проблеми.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Основною метою роботи є екзистенційно-герменевтичне висвітлення та глибинне дослідження архетипних (дохристиянських) іконографічних мотивів та християнських символів у румунському культурному просторі.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Ми зазначаємо, що тема християнства в житті та мистецтві румунів насичена давніми архетипними символами, з художньо-метафоричною та естетичною інтерпретацією понять. Це християнські та дохристиянські символи людини, з розряду геометричних символів, символи стихій та проявів природи, планетарні символи, сакральні та магічно-релігійні символи. До категорії символів *вічного повернення* відносимо: 1. *Релігія* (зокрема, в християнстві, католицизмі та православ'ї) – Бог, Ісус Христос, Діва Марія, різні святі, євангелісти, Адам і Єва, Біблійні персонажі, Апокаліпсис (Одкровення) тощо; 2. *Традиційні звичаї* – календарні звичаї та зимові обряди, Новий рік, Різдво, Маланка і Коза, Великдень тощо; 3. *Символи переходу людини в інші виміри* – народження, хрещення, весілля, вінчання, смерть, похорон тощо.

Християнські символи людської свідомості та буття представляють природне обличчя (образ) або елементи людського тіла (Діва Марія, Ісус Христос, образ Матері, ангел, ембріон, серце, око, слизова, вершник, кінь) та символіку руху та проходу (корабель/човен, вікно, ворота/двері, палуба/міст, сходинки). *Архетипні християнські символи з розряду геометричних символів, стихій і проявів природи та планетарні символи* – це крапка, центр, лінія, спіраль, коло, квадрат, прямокутник, трикутник, ромб, небо, земля, повітря, вода, веселка, вогонь, блискавка тощо, ми об'єднали в одну групу. До *категорії сакральних символів*, на нашу думку та інших авторів, можна віднести окремо такі архетипні символи та знаки як Хрест, Ікона, Альфа та Омега, коло Інь-Янь, крило, німб, небо, дзвін, церковні куполи, молот, Грааль, мандора, Манділіон, око Бога, око Гора, риба, колесо, півмісяць, тетраграматон, трикета/трикеліон, виноградна лоза, вино, уся Ієрархія світла в християнській теології, Ангельська ієрархія, Ієрархія святих, церковна Ієрархія в християнській теології, Козак Мамай (в українській культурі) та ін. До *категорії магічно-релігійних символів*, ми відносимо наступні архетипні символи та знаки: амулет, гексаграма, пентаграма, талісман, тотем, базилік, мак, писанка тощо.

Особливе місце в історіографії посідають теорії відомих дослідників Жана Шевальє та Алана Гербранта, згідно з якими азбука універсального образотворчого мистецтва спочатку містила лише чотири фундаментальні первісні символи: центр, коло, хрест, квадрат [1]. Йдеться передусім про зображення одного з найбільш універсальних символічних образів християнства – *хреста*. Отже, архетип хреста слід шукати в семантиці дохристиянських міфологічних знаків. Один із них походить із стародавнього міфу людства і втілює у своїй формі нездійсненну мрію про молодість без старості та життя без смерті. Матеріалізація хреста знайшла себе в образі *дерева життя* [5, с. 56-58]. Таким чином, дерево, маючи численні значення,

символізує саме життя, відродження, безсмертя та вічність, еліксир життя. *Дерево*, як і багато інших ознак архаїчного мислення, часто засвідчених у різних галузях традиційного мистецтва, мало в стародавніх культурах виключно символічне значення. Він представляє космологічну та метафізичну релігійну цінність, «це іконографічно сформульований символ абсолютної Реальності, життя, що сприймається як цілісність» [3, с. 235]. Значна частина цих поєднань вірувань дозволяє зафіксувати існування зниклих культів у їх архаїчній формі, збереженій у пам'яті селян, але забороненій у деяких релігіях, країнах. Одним із них був *дендролатричний культ*, концепція, котра підтримує поклоніння священним деревам як справжнім божествам. «У північно-західній Молдові трапляються випадки, коли молодий чоловік помирає далеко від свого села, а його тіло не знаходять, замість нього ховають дерево, одягнене в одяг хлопця» [5, с. 70-71]. Певні ритуали в цьому сенсі збереглися ще недавно в деяких регіонах Румунії. Йдеться про те, щоб нести на похорон поруч із хрестом прикрашену ялинку. Навіть зараз у Молдові похоронні процесії не обходяться без присутності «дерева», прикрашеного фруктами й солодощами. І сьогодні на кладовищі, біля хреста на могилі, люди садять фруктові дерева. Стародавній міф про «вічне життя і молодість без старості» породив уявлення про те, що люди бачать у дереві джерело життя, родючості, відродження. Архаїчному субстрату цих давніх вірувань та їх універсальності можна протиставити християнські символи і насамперед образ хреста, які повною мірою присутні в народному мистецтві і зберігаються як іконографічні форми протягом двох тисячоліть. Останні за частотою далеко не зрівняються з образами, пов'язаними з міфами та віруваннями дохристиянської культури, де важливе місце займає *дендролатрія*. Перехід від фітоміфологічного символу до символу християнської міфології відбувався протягом століть, поступово священне дерево трансформувалося в символ хреста. Це проникнення легко помітити в румунському фольклорі, воно більш переконливе в пластичних зображеннях, створених народними майстрами.

Вже добре відомі три генеалогічні категорії дерева життя: фракійська, еллінська та іранська. Далі ми обговоримо інший іконографічний мотив, що символізує те саме дерево життя, субстрати якого належать до споконвічного культу Діоніса. Йдеться про заклинання виноградної лози, як емблеми діонісійського культу, що поступово сформувався на давньому тлі індоєвропейських вірувань, що з часом перейшло в християнську символіку.

Виноградна лоза є символом безсмертя, і в цій якості вона фігурує в народній християнській орнаментиці та іконографії. Так ми знаходимо його як зображення на іконах, на церковних дверях, на колонах та всередині церкви, на віконних рамах. Виноградна лоза також має властивість, настільки ж загадкову, наскільки й чудодійну. З тих самих давніх вірувань походить легенда про чудодійний напій – вино. Легенда пов'язана з міфом про смерть і воскресіння такого божества, як Діоніс. Священні напої – символи безсмертя, називаються «живою водою», «напоєм вічної молодості». Тут походження виноградної лози та екстатичного напою тісно пов'язане з кров'ю, що витекла з

ран Спасителя. У народних творчих уявленнях ці сцени особливо засвідчені в іконах на склі [5, с. 56-68].

Пластичне зображення хреста в традиційному мистецтві з'являється поряд з найдавнішими солярними символами та ідеографічними формами людства, що належать до *культу дендролатрії* (тобто, вшанування дерева). Як відомо, хрест є одним із символів, засвідчених у давнину. Він символізує ідею центру та напрямком центральної сили. Отже, хрест є геометричним варіантом мотиву *світового дерева*. Він має прями дотичні до солярного культу, де сонце, як енергетичний центр, посилає скрізь стимулюючі промені. Таким чином, починаючи з палеоліту, хрест стає символом життя і смерті, єдності та циклічності. Водночас хрест, очевидно, асоціюється з фалосом, як символом активних чоловічих енергій.

У *традиційній румунській культурі хрест* є апотропеєм з магічною силою, а знак хреста є магічним жестом захисту від зла. Найвидатніші фахівці з символіки називають хрест «знаком знаків». Йдеться, звичайно, про його універсальний характер, його складність і багатозначність, давність і стійкість у часі. Це один із основоположних символів християнства, але магічно-символічний шлях цієї геометричної фігури, передує появі та поширенню вчення Христа. У Європі символ хреста з'являється з епохою верхнього неоліту, присутній майже на всіх континентах світу, у архаїчних народів. Християнська традиція значно збагачує символіку хреста, конденсуючи в цьому образі *страсті Спасителя й диво Воскресіння*. Цей символ стає священною емблемою *християнської Церкви*, займає провідне місце у всіх священних обрядах, у християнському мистецтві та архітектурі. Хрест вінчає куполи і встановлюється біля фундаментів церков [5, с. 83-96]. Він є обов'язковим атрибутом іконостасів і престола, в таїнстві хрещення або на похоронах (рис.1).

а

б

Рис. 1. а - зображення архетипного християнського символу - виноградна лоза; б – ікона, символ хреста з Ісусом Хр. та виноградом. XIX ст. (Фото: В. Малкоц)

ВИСНОВКИ

У повсякденному житті румунів ми зустрічаємо такі найбільш поширені архетипи, пов'язані із сакральною символікою (дохристиянським корінням) як

Мириця, пастух, вівця, скрипка, коляда, зірка, калач, ікона, кобза, дзвін, чаша, світанок, вознесіння, риба, виноградна лоза, ангел, голуб та ін. Але немає більш варіативного й яскравого християнського символу, ніж хрест. Він як печать, яка освячує будь-який предмет, пов'язаний з практикою християнського поклоніння. Зберігаючи свою базову конфігурацію та фундаментальне значення, хрест має велику різноманітність. У християнській символіці та суміжній з християнством орнаментиці відомо понад 400 варіантів хреста. Згадаємо присутність хреста в орнаментиці будь-якої галузі народного мистецтва: старовинних бессарабських килимів, вишивок, традиційного румунського одягу, народної архітектури Румунії і Молдови. В орнаментиці та оздобленні молдовської народної архітектури найчастіше зустрічається варіант у вигляді *грецького хреста*. Зображення цього хреста зустрічаються на фронтонах хат, воротах та інших об'єктах селянського господарства. Показово, що всі ці символічні конотації, описані досі, є красномовним доказом сталості давніх народних вірувань, які проникли в християнський іконопис і зберігаються донині. Очевидно, ми не можемо повністю з'ясувати символічні функції хреста в усіх його формах і значеннях. Проте архетип хреста знаходимо ще в дохристиянських міфологічних образах.

Зазначимо також, що Національний художній музей Молдови зберігає багату колекцію християнського релігійного мистецтва Республіки Молдова. Найцінніша колекція ікон музею, де протягом 40 років зберігаються твори різних епох, представляє на сьогодні найповніше представлення бессарабської ікони XIX століття на території Молдови. З часом молдовська ікона розвинула попередні іконографічні традиції, пропонуючи широку різноманітність іконографічних сюжетів та новий спосіб трактування попередньо встановлених канонів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Chevalier J., Gheerbrant A. *Dicționar de simboluri*, București, 1994, vol. 1.
2. *Colecția icoane basarabene*. Autor concepție și coordonator: Svetlana Pociumban. Chișinău, MNAM. 2012. 125 p.
3. Eliade Mircea. *Drumul spre centru*, București, Ed. Univers, 1991.
4. Malcoci Vitalie. *Structuri și semnificații mitofolclorice în arhitectura populară din Republica Moldova*. Chișinău, Epigraf, 2021. p. 78.
5. Ștefănescu I.D. *Arta veche a Maramureșului*, București, 1968. P. 70-71.

MALCOCI V., GERMAN YU.

HERMENEUTICS OF ARCHETYPICAL ICONOGRAPHICS MOTIVES AND CHRISTIAN SYMBOLS OF THE TRADITIONAL ROMANIAN CULTURE

An analysis of the hermeneutic problem of understanding archetypal (pre-Christian) iconographic motifs and Christian symbols in the evolution of society, and in particular, in the Romanian cultural space, is revealed.

Key words: (pre)Christian symbols, cross, tree of life, grapevine, cult of dendrolatria, icon, hermeneutic explanation.